

- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В.О. Серце відаю дітям ; Народження громадянина ; Листи до сина / В. О. Сухомлинський ; [редкол. : Дзеверін О. Г. (голова), Грищенко М. М., Заволока С. П., Сухомлинська Г. І. [та ін.]] . – Київ : Радянська школа, 1977. – 670 с.
- Сухомлинський, 1976* – Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т.1. – С. 56–192.

REFERENCES

- Bohush, 2013* – Bohush A. Vzajemozalezhnist svobody i vidpovidalnosti: pohliad V.O. Sukhomlynskooho. – Ridna shkola. – № 8–9 (serpen-veresen). – 2013. – Rezhym dostupu. – URL : irbis-nbu.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
- Vikipediia, 2017* – Svoboda // Vikipediia. – Rezhym dostupu. – URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Svoboda2017>
- Volkova, 2001* – Volkova N. P. Pedahohika : pidruchnyk. – K. : Akademiia, 2001. – 576 s. 5. Dal V., 1982. – Dal V. Tolkovy slovar / V. Dal. – M., 1982. – T. IV. – S. 151.
- Dal, 1982* – Dal V. Tolkovy slovar / V. Dal. – M., 1982. – T. IV. – S. 151.
- Nova ukrainska shkola, 2016* – Nova ukrainska shkola // Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. – Rezhym dostupu. – URL : <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola2016>.
- Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy., 1999.* – Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. – K. : Akonit, 1999. – 436 s.
- Pedahohichni slovnyk, 2001* – Pedahohichni slovnyk / Za red. M.D.Iarmachenka. – K. : Pedahohichna dumka, 2001. – 516 s.
- Sukhomlynskyi, 1976* – Sukhomlynskyi V. O. Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. Stavlennia do liudei i oboviazok pered nymy / V. O. Sukhomlynskyi. – Vybr. tv.: u 5-ty tomakh. – T.2. – K.: Rad. shkola, 1976. – 246 s.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V.O. Dystsyplina i samodystsyplina. Vidpovidalnist pered kolektyvom i pered soboiu / V.O.Sukhomlynskyi. – Vybr. tv.: u 5-ty tomakh. – T.3. – K.: Rad. shkola, 1977. – 184 s.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V.O. Sertse viddaiu ditiam ; Narodzhennia hromadianyna ; Lysty do syna / V. O. Sukhomlynskyi ; [redkol. : Dzeverin O. H. (holova), Hryshchenko M. M., Zavoloka S. P., Sukhomlynska H. I. [ta in.]] . – Kyiv : Radianska shkola, 1977. – 670 s.
- Sukhomlynskyi, 1976* – Sukhomlynskyi V.O. Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoї osobystosti / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tv. : u 5-ty tomakh. – K. : Rad. shkola, 1976. – T.1. – S. 56-192.

УДК 37(091)(477)-051 Сухомлинський

Олена Тимченко, Ольга Литвин

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті акцентовано увагу на педагогічній спадщині Василя Сухомлинського в контексті Концепції Нової української школи. Розглянуто педагогічні ідеї українського вчителя-творця, їх необхідність запровадження в освітній процес сучасної початкової школи, де вчитель – тьютор і модератор в індивідуальній траєкторії дитини. Проаналізовано останні дослідження і публікації щодо багатогранної педагогічної спадщини В. Сухомлинського. Доведено актуальність для сучасної компетентісно орієнтованої освіти умінь і навичок, виділених Сухомлинським, якими учень повинен оволодіти в школі. Показано роль і місце його педагогічних ідей у навчанні молодших школярів, яке ґрунтується на принципах самоцінності дитинства, створення безпечного освітнього середовища для розвитку й самореалізації особистості, визнання специфічних особливостей дитинства.

Ключові слова: педагог-гуманіст, нова українська школа, дитиноцентризм, педагогічні ідеї, початкова школа, компетентісно орієнтована освіта, цінність дитинства, розвивальне навчання, навчальне середовище.

Pedagogy

The article focuses on Vasyl Sukhomlynsky's pedagogical approach in the educational process of a modern primary school. A child becomes a central figure in all processes such as learning, development and education and the idea of child centered teaching, which is a key idea in pedagogy of the XXI century, has been reflected in many foreign and Ukrainian pedagogical systems and scientific theories. The child as a unique person is in the center of the Ukrainian teacher-creator Vasyl Sukhomlynsky's pedagogical system. The latest researches and publications on Vasyl Sukhomlynsky's multifaceted pedagogical heritage are analyzed.

The value of research of Vasyl Sukhomlynsky's educational ideas which are gaining new importance in the conditions of reforming the school education of Ukraine is proved. The search for ways to improve the quality of education prompts teachers to implement the best achievements of the national pedagogical heritage in the educational process of a modern primary school, where the teacher becomes a tutor and a moderator of the individual trajectory of the child.

The peculiarities of discovery of the world by a child in primary school through the fairy tale, game, fantasy are considered. The article shows Vasyl Sukhomlynsky's attitude to playing as a leading activity of children in primary school age which ensures the formation of the child's character, thinking, language, emotions.

The significance of learning process for students as a source of interest and spiritual enrichment is emphasized. The actuality of skills accented by Sukhomlynsky for modern competence-oriented education is proved which changes the emphasis on the ability of a person to practical actions in a certain context.

The role and place of Sukhomlynsky's pedagogical approach for the implementation of a new content of school education based on the pedagogy of partnership, the formation of competencies oriented towards the needs of the student in the educational process provides an incessant process of development and education.

A model of the school of XXI century is reflected in the pedagogical system of the human-educator, the model that is based on the ideas of the value of childhood, the creation of healthy school environment for the development and self-realization of the individual, the recognition of the specific features of childhood and every child. The conclusion deals with the need for further study of Vasyl Sukhomlynsky's pedagogical ideas and their introduction into modern education.

Keywords: *teacher-humanist, New Ukrainian School, child centered teaching, pedagogical ideas, primary school, competence-oriented education, value of childhood, developmental education, educational environment.*

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні в житті суспільства, стосуються всіх сфер його діяльності й існування, зокрема освітньої сфери як основоположної компоненти формування і розвитку особистості.

У Законі України «Про освіту» метою шкільної освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [Про освіту, 2017].

Сьогодні вектор шкільної та педагогічної освіти спрямований у площину цінностей, особистісного розвитку, гуманізму, варіативності й відкритості школи. У процесі навчання, розвитку і виховання дитина стає

центральною фігурою в усіх процесах, а ідея дитиноцентризму, яка є ключовою у педагогіці XXI століття, знайшла своє відображення у багатьох зарубіжних, вітчизняних педагогічних системах і наукових теоріях. Саме дитина як унікальна неповторна особистість знаходиться в центрі педагогічної системи українського вчителя-творця Василя Сухомлинського. Його творча спадщина для сучасного учителя – цінне джерело безперервного розвитку та вдосконалення професійної компетентності, що сприяє усвідомленню нової ролі педагога не як єдиного наставника та джерела знань, а як тьютора і модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз педагогічної системи В. Сухомлинського, вивчення етапів її становлення і розвитку стали предметом дослідження науковців М. Богуславського, Б. Кваші, В. Кузя, М. Мухіна, В. Риндака, А. Розенберга, О. Сухомлинської та ін. Василю Сухомлинському як особистості, окремим аспектам його педагогічної спадщини присвятили свої праці дослідники як в Україні (М. Антонєць, І. Бєх, В. Бондар, І. Зязюн, В. Кузь, О. Савченко, М. Сметанський та ін.), так і за її межами (А. Борисовський, Б. Кваша, М. Мухін, В. Риндак, С. Соловейчик та ін.).

Багатогранна педагогічна спадщина В. Сухомлинського стала предметом численних дисертаційних досліджень, захищених в Україні, за авторством Н. Безлюдної, Г. Бондаренка, А. Бика, В. Кіндрата, А. Луцюка, І. Наливайко, Т. Остапійовської, О. Петренко, Л. Петрук, Л. Ткачук, О. Дуди та ін.

Цінність дослідження освітніх ідей Василя Сухомлинського зумовлена необхідністю упровадження кращих надбань національної педагогічної спадщини в освітній процес Нової української школи.

Мета статті – проаналізувати філософську і науково-педагогічну спадщину українського вчителя-творця Василя Сухомлинського. Розкрити провідні ідеї його педагогічної системи, необхідність їх упровадження в освітній процес сучасної початкової школи. Показати роль і місце спадщини В. Сухомлинського у контексті Нової української школи, в основу якої покладені ідеї самоцінності дитинства, створення безпечного освітнього середовища для розвитку й самореалізації особистості, визнання специфічних особливостей дитинства.

Вклад основного матеріалу. Спадщина В. Сухомлинського для сучасного вчителя – неоціненне джерело знань, досвіду, мудрості, надійний орієнтир у реалізації завдань Нової української школи. Сутність педагогічної системи Василя Сухомлинського всебічно і ґрунтовно розкрила академік О. Сухомлинська, яка акцентувала увагу на головних ідеях педагога: любов до дитини; розвиток творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб; культ природи, природа як найважливіший

Pedagogy

засіб виховання почуття прекрасного та гармонії; розробка демократичних педагогічних засобів і методів навчання й виховання (повага, заохочення, зосередження на позитивному, моральне покарання); звернення до внутрішнього світу дитини, опора на її сили, внутрішні потенції, підтримка й розвиток усього здорового в особистості; розвиток ідеї «радість пізнання»; демократизація структури управління освітнім процесом у школі [Сухомлинська, 2003: с. 8].

Ідеї та досвід видатного педагога набувають сьогодні нового звучання в умовах реформування шкільної освіти України, провідною метою якої є підвищення якості освіти.

Започаткована і впроваджена у Павлівській школі педагогічна система Василя Сухомлинського, у центрі якої є особистість дитини як самоцінність і мета освітнього процесу, також була спрямована на «якісно новий результат освіти та виховання дітей» [Сухомлинська, 2010: с. 7]. На думку О. Сухомлинської, провідними ідеями його педагогічної системи, «виступають гуманізація, природовідповідність і демократизація всієї життєдіяльності дитини» [Сухомлинська, 2010: с. 62].

У реалізації завдань Нової української школи саме початкова освіта – перший і найважливіший етап у розвитку інтелектуальних можливостей, формуванні творчих здібностей, самостійності учнів, фундамент, на якому буде ґрунтуватися подальше засвоєння системи наукових понять. Тому метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості [Державний стандарт, 2018].

Новий державний стандарт початкової освіти ґрунтується на визнанні талановитості дитини, а стратегія полягає в тому, щоб дати можливість всім без винятку учням проявити свої здібності і весь свій творчий потенціал. Підтвердження цього знаходимо у спадщині Василя Олександровича, який писав: «У кожної дитини дрімають задатки якихось здібностей..., щоб їх запалити, потрібна іскра [Сухомлинський, 1977: с. 343]. Тому одним із найважливіших завдань школи В. Сухомлинський вважав розвиток здібностей дитини.

Важливим принципом Державного стандарту початкової освіти є визнання цінності дитинства, права дитини на навчання через діяльність, зокрема гру, що дасть можливість дітям розкрити свій творчий потенціал і навчить їх вчитися.

На особливому значенні дитинства як найважливішому періоді людського життя, справжнього, яскравого, самобутнього неповторного життя, а не на періоді підготовки дитини до майбутнього, наголошував і Василь Сухомлинський [Сухомлинський, 1977: с. 15]. Багато книг видатного вченого було присвячено світові дитинства, про яке педагог писав: «А дитинство, дитячий світ – це світ особливий. Діти живуть своїми

уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність; у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу: в роки дитинства день здається роком, а рік – вічністю» [Сухомлинський, 1977: с. 8].

В. Сухомлинський глибоко відчував і розумів ту особливу роль, яким природа наділила дитинство, як ніхто бачив і прагнув допомогти побачити іншим цінність дитинства, його унікальність та відмінність від життя дорослого саме у його здатності формувати безмежні резерви для творчості та самовдосконалення особистості у роки зрілості.

У період дитинства гостро розвинена уява, дитина любить фантазувати, творить, бо для неї не існує заборон, шаблонів, взірців, до яких зникає доросла людина, вона відкрита до сприйняття незрозумілого, цікавого, їй все хочеться знати, її все цікавить. Тому Василь Сухомлинський вважав, що найпрекраснішою і найголовнішою емоцією дитини є «відчуття таємниці» як «джерела справжнього знання», наголошуючи, що: «Сама суть бажання знати – це тонке інтелектуальне почуття подиву перед таємницею, що відкривається» [Сухомлинський, 1977: с. 544].

Сучасний учитель повинен пам'ятати, що розумовий розвиток дитини, поштовх до дитячої творчості значною мірою залежить від того, наскільки розвинуте це почуття в дитинстві. Педагог у початковій школі через казку, гру, фантазію повинен відкривати перед дітьми світ, радість буття і радість пізнання, адже під час гри діти вступають у спілкування з однолітками, їх об'єднує спільна мета, зусилля до її досягнення, загальні інтереси і переживання, виховувати цілеспрямованість і відповідальність. Саме гри як провідній діяльності дітей у цей віковий період давав високу оцінку і Василь Сухомлинський: «В гри розкривається перед дітьми світ, розкриваються творчі можливості особистості. Без гри немає і не може бути повноцінного розумового розвитку. Гра – величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається життєдайний потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що запалює вогник допитливості і любові до знань» [Сухомлинський, 1977: с. 95].

Сучасна початкова школа повинна забезпечувати радість пізнання та розвиток особистості, адже в цей період навчання формується характер дитини, її мислення, мова, людина в дитинстві проходить «емоційну школу – школу виховання добрих почуттів» [Сухомлинський, 1977: с. 61]. Розвиток молодшого школяра, його взаємини з близькими, ровесниками, успіхи у навчальній діяльності, становлення як особистості нерозривно пов'язані з формуванням емоційної сфери, ціннісного ставлення до навколишнього світу, що виражають почуття.

Ще Василь Сухомлинський стверджував, що середовище, яке оточує дитину, – це передусім природа з її безмежним і невичерпним багатством явищ, з величною, дивовижною і мінливою красою. Саме у природі – «вічне джерело дитячого розуму». У процесі пізнання природи словом, поняттям позначаються не лише предмети і явища, а й пахощі землі, аромат квітів,

музика зеленого гаю, кольори веселки та відображення небесної блакиті у водах річки, тобто вся палітра емоційно-ціннісного сприймання світу. Червона калина і зажурена верба, ранкова зоря й вечірня заграва, весняна неповторність барв і осіння щедрість полів, садів, лісу – все це треба перетворювати у джерела думки, уроки мислення, засоби розвитку особистості, виховання духовності дитини. Саме так пробуджується і розвивається багатство власних переживань, почуттів, думок і прагнень дітей. Тому сьогодні важливо у початковій школі, щоб перші наукові істини учні засвоїли не за підручником, який часто гасить чуттєві враження, обмежує уяву і фантазію, притупляє емоції, не завжди запалює іскорку мислення, а з джерел природи, що сприяє цілісному розвитку особистості.

Саме на виховання почуттів у процесі засвоєння знань звертав увагу Василь Сухомлинський, наголошуючи, що навчання повинно стати для учня джерелом інтересу і духовного збагачення. Педагог в одному з розділів книги «Серце віддаю дітям» писав: «Спостерігаючи протягом багатьох років розумову працю учнів початкових класів, я переконався, що в періоди великого емоційного піднесення думка дитини стає особливо ясною, а запам'ятовування відбувається найінтенсивніше. Думка учня початкових класів невід'ємна від почуттів і переживань. Емоційна насиченість процесу навчання особливо сприймання навколишнього світу, – це вимога, що висувається законами розвитку дитячого мислення» [Сухомлинський, 1977: с. 46].

Новий зміст шкільної освіти, заснований на педагогіці партнерства, формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві, зорієнтований на потреби учня в освітньому процесі і забезпечує наскрізний процес розвитку та виховання, який формує цінності.

Вивчаючи педагогічну спадщину Василя Сухомлинського, знаходимо ідеї сучасної компетентісно орієнтованої освіти – особистісно-діяльнісної, результативної, яка змінює акцент на здатність особи до практичних дій у певному контексті.

У свій час педагог визначив 12 найважливіших умінь і навичок, які мали засвоїти учні Павлівської школи, щоб у них сформувалося свідоме бажання отримувати знання упродовж усього життя:

- уміння спостерігати явища навколишнього світу;
- уміння думати – зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле, дивуватися;
- уміння висловлювати судження про те, що учень бачить, робить, думає;
- уміння вільно, свідомо, виразно читати;
- уміння вільно, досить швидко і правильно писати;
- уміння виділяти логічно завершені частини в прочитаному, встановлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними;
- знаходити книжку з теми, що цікавить;
- знаходити в книзі матеріал з питань, які цікавлять;

- уміння робити попередній логічний аналіз тексту в процесі читання;
- уміння слухати вчителя і одночасно стисло фіксувати зміст розповіді;
- уміння читати текст і водночас слухати інструктаж учителя щодо роботи з текстом, з його логічними складовими;
- уміння написати твір – розповісти про те, що учень бачить навколо себе, спостерігає [Сухомлинський, 1977: с. 567].

Ці уміння та навички і на сьогодні залишаються актуальними у формуванні ключових компетентностей молодших школярів, адже «...головне завдання початкової школи – навчити дітей користуватися інструментом, за допомогою якого людина все життя оволодіває знаннями» [Сухомлинський, 1977: с. 407].

Сучасна початкова школа повинна забезпечувати формування здорового способу життя і створення умов для фізичного й психоемоційного розвитку, що надзвичайно важливо для дітей молодшого шкільного віку. У пошуках шляхів реалізації цього завдання вчитель початкових класів може звертатися до спадщини Василя Сухомлинського, який теоретично осмислив і практично реалізував модель здоров'яформуючого, здоров'язбережувального, здоров'ярозвивального середовища школи: «Я не боюсь ще й ще раз повторити: турбота про здоров'я – найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили» [Сухомлинський, 1977: с. 103]. За переконанням педагога: «Турбота про людське здоров'я, тим більше про здоров'я дитини, – це не просто комплекс санітарно-гігієнічних норм і правил, не перелік вимог до режиму, харчування, праця, відпочинок. Це насамперед турбота про гармонійну повноту всіх фізичних і духовних сил. Вінцем цієї гармонії є радість творчості» [Сухомлинський, 1977: с. 109]. Тому учитель повинен створювати здоров'язбережувальне освітнє середовище, у якому розкривається потенціал особистості, а джерелом здоров'я кожної дитини є радість.

Висновки. Успішна реалізація мети сучасної початкової школи неможлива без глибокого вивчення і творчого впровадження у освітній процес педагогічних ідей Василя Сухомлинського, що особливо актуально в умовах Нової української школи. У спадщині педагога-гуманіста знаходимо модель школи XXI століття, в основу якої покладені ідеї самоцінності дитинства, створення здоров'язбережувального освітнього середовища для розвитку й самореалізації особистості, визнання специфічних особливостей дитинства і кожної дитини.

У педагогічних, публіцистичних і літературних працях, учительському досвіді Василя Сухомлинського заходимо нові ідеї, які потребують подальшого дослідження та упровадження у сучасну освіту.

ЛІТЕРАТУРА

- Державний стандарт..., 2018* – Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 [Електронний ресурс] // Верховна рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>, вільний. – Дата останнього звернення: 15.05.2018.– Назва з екрана.
- Про освіту..., 2017* – Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс] // Верховна рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>, вільний. – Дата останнього звернення: 06.05.2018. – Назва з екрана.
- Нова українська школа, 2017* – Нова українська школа: poradnik dla vchytelia / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
- Сухомлинська, 2003* – Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.
- Сухомлинська, 2003* – Сухомлинська О. В. Випереджаючи час... Василь Олександрович Сухомлинський – до 85-річчя від дня народження / О. В. Сухомлинська // Рід. шк. – 2003. – № 9. – С. 6–9.
- Сухомлинська, 2010* – Сухомлинська О. В. Школа В. О. Сухомлинського в Павлиші (50-60-ті рр.) / О. В. Сухомлинська // Нариси з історії розвитку авторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX-XX ст.) / О. В. Сухомлинська. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – С. 342–343.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський.– К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В. О. Павліська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 7–390.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський.– К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – 639 с.

REFERENCES

- Derzhavnyi standart..., 2018* – Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liutoho 2018 r. № 87 [Elektronnyi resurs] // Verkhovna rada Ukrainy : ofitsiinyi veb-portal. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>, vilnyi. – Data ostannoho zvernennia: 15.05.2018.– Nazva z ekrana.
- Pro osvitu..., 2017* – Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Elektronnyi resurs] // Verkhovna rada Ukrainy : ofitsiinyi veb-portal. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>, vilnyi. – Data ostannoho zvernennia: 06.05.2018. – Nazva z ekrana.
- Nova ukrainska shkola, 2017* – Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia / Pid zah. red. Bibik N. M. – K. : TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady», 2017. – 206 s.
- Sukhomlynska, 2003* – Sukhomlynska O. V. Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem / O. V. Sukhomlynska. – K. : APN, 2003. – 68 s.
- Sukhomlynska, 2003* – Sukhomlynska O. V. Vyperedzhaiuchy chas... Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi – do 85-richchia vid dnia narodzhennia / O. V. Sukhomlynska // Rid. shk. – 2003. – № 9. – S. 6–9.
- Sukhomlynska, 2010* – Sukhomlynska O. V. Shkola V. O. Sukhomlynskoho v Pavlyshi (50-60-ti rr.) / O. V. Sukhomlynska // Narysy z istorii rozvytku avtorskykh navchalno-vykhovnykh zakladiv v Ukraini (kinets KhIKh-KhKh st.) / O. V. Sukhomlynska. – Luhansk : DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. – S. 342–343.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v piaty tomakh / V. O. Sukhomlynskyi.– K. : Radianska shkola, 1977. – T. 3. – 670 s.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V. O. Pavlyska serednia shkola / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tv.: u 5 t. – K.: Rad. shkola, 1977. – T. 4. – S. 7–390.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v piaty tomakh / V. O. Sukhomlynskyi.– K. : Radianska shkola, 1977. – T. 5. – 639 s.